

C-UPPSATS

Spanska sjukan och svälten

*En studie av konsekvenserna av regeringens livsmedelspolitik och
Spanska sjukans verkningar i norra Sverige åren 1917–1920*

MATTIAS BYLESJÖ

Institutionen för Industriell ekonomi och samhällsvetenskap
Avdelningen för Statsvetenskap - Historia - Geografi
HISTORIA C

Vetenskaplig handledare: Bert Mårald

Innehållsförteckning

	Sida
1. Inledning.....	3
1.1 Syfte med frågeställningar.....	5
1.2 Material och avgränsningar.....	5
1.3 Metod.....	6
1.4 Teori.....	7
1.5 Tidigare forskning.....	7
2. Spanska sjukans sjukdomsbild.....	8
2.1 Spanska sjukans internationella förlopp..	8
2.2 Spanskas förlopp i Sverige.....	10
2.3 Spanska sjukan i Arjeplog.....	14
2.4 Spanska sjukan i Skellefteå.....	14
2.5 Spanska sjukan i Piteå.....	16
3. Sjukvården.....	20
4. Definition av svält.....	21
5. Hungerupproret.....	21
5.1 Regeringens livsmedelspolitik.....	22
5.2 Undernäring?.....	25
5.3 Hungerrörelsens omfång.....	26
5.4 Seskarö.....	28
5.5 Ådalen.....	29
6. Sammanfattande diskussion.....	31
7. Käll- och litteraturförteckning.....	34

1. INLEDNING

*I skogskojans dunkel två ynglingar låg
Som rest ifrån hemmet så glade ihåg.
Att söka sin inkomst i furornas fall.
Men snart deras glada förhoppning var all.*

*I brännande feber de lågo nu där
Och sorgen dem vårdar en broder så kär.
Hans kall och hans ömhet var icke lätt.
Han söker dock vårda på allra bästa sätt.*

*Att hädan dem forsla det kunde man ej.
Att doktorn ditkalla det gick ej, onej!
Ty uti fjällsocken en sådan ej fanns
Som kunde dem räcka en hjälpande hand.*

*De yngsta snart bleknade, livet blev matt
Snart döden sin stämpel på pannan har satt
Lik blomman som vissnar i ungdomens vår,
Han iskall, förvissnad låg blek uppå bår.*

*Om några dar efter hans broder följde med.
Vid sidan av brodern i grav sänktes ned.
Han sjöng som ett avsked en sång om sin gud,
Som honom nu sände en ängel med bud.*

*När påsken är inne så sorgsen och tung
Och nedstämda syntes båd” gammal och ung,
Bland sjuttio andra de bäddades ned.
Den tredje av bröderna också var med.¹*

¹ Öhman Lennart, Hur sjukvården kom till norr (1987) sid 293-294

Dikten på föregående sida skildrar på ett medryckande sätt Spanska sjukans härjningar i Arjeplog 1920. Under åren 1918-21 drabbades uppskattningsvis 500 miljoner människor över hela världen av en influensa som gick under namnet Spanska sjukan. Hur många av dessa som dog vet man inte med säkerhet eftersom ingen statistik fördes, men man uppskattar dödstalen till ca 20-30 miljoner människor. Detta innebär att ”Spanskan” skördade fler offer än första världskriget. Historikern Crosby påpekar att ”*viruset dödade fler människor än någon annan sjukdom hade gjort under en jämförbar tidsperiod genom hela världshistorien*”². Dödligheten var tjugofem gånger högre än vid en vanlig influensa.

I Sverige avled enligt den officiella statistiken 34 373 personer i Spanska sjukan. Detta innebär innebar att den normala dödligheten ökade med nära 50%. Denna influensa dödade ca 2 % av de insjuknade, vilket är ett mycket högt mortalitetsvärde i samband med en influensa. Det normala mortalitetsvärdet brukar ligga runt ca 0,1 %. Viruset följde ett ovanligt mönster, det var unga vuxna i åldern ca 20-40 år som drabbades värst. Det uppskattas att ca 85% av dödsfallen var i dessa åldrar och då främst unga män bosatta i glesbefolkade områden som i Norrland, en grupp som annars brukar klara sig relativt bra vid influensor. Överhuvudtaget var det norra Sverige som drabbades värst och då i synnerhet socknarna i lappmarken. Till exempel drabbades Arjeplog väldigt hårt. Här avled ca 3% av befolkningen i Spanska sjukan.

Vid ungefär samma tidpunkt som Spanska sjukan grasserade i Sverige, pågick första världskriget i Europa. Världskriget och den svenska regeringens handelspolitik medförde brist på vissa sorter av livsmedel och på sina håll i Sverige uppstod livsmedelskravaller. Det är sannolikt att anta att befolkningen hade det dåligt ställt med livsmedel och att man kanske svält på sina håll. Att jag valt att skriva om Spanska sjukan beror till stor del på att jag alltid haft ett intresse för medicinalhistoria, och då främst olika pandemier³. Jag är också intresserad av norra Sveriges historia och Spanska sjukan är en väldigt viktig del av denna, eftersom den fick sådana stora konsekvenser här uppe och drabbade det dåtida

² Kolata Gina, Spanska Sjukan (1999) sid 18

norrländska samhället så hårt. Därför är sjukdomen väldigt intressant ur studiesyfte och väl värd att forska vidare i.

Jag är också intresserad av regeringens livsmedelspolitik under samma tidsperiod och de konsekvenser den fick och vill därför beskriva politiken och dess konsekvenser, bl.a. uppstod det så kallade hungerupproret i Sverige till en följd av denna politik. Hungerrörelsen 1917 hör till de bredaste och häftigaste utbrotten av social protest som skakat Sverige. Protesterna hade både politiska, ekonomiska och sociala orsaker.

1.1 Syfte med frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att redogöra för Spanska sjukans verkningar i norra Sverige, där tre lokala studier gjorts, samt försöka se om det föreligger något samband mellan regeringens livsmedelspolitik och Spanska sjukan. De frågeställningar jag valt att fördjupa mig i är således följande:

- Vilka faktorer bidrog till att Spanska sjukan fick sådana allvarliga konsekvenser?
- Svält människor under hungerupproret och vid tidpunkten för Spanska sjukan?
- Hur såg sjukvården ut under Spanska sjukan?
- Hur drabbades norra Sverige av Spanska sjukan?
- Kan livsmedelsbristen (i samband med hungerupproret 1917) ha varit av en avgörande betydelse för att Spanska sjukan blev så förödande?
- Indikerar hungerkravallerna att människor svält i norra Sverige?

1.2 Material och avgränsningar

Jag har samlat material främst genom böcker och andra tryckta källor i ämnet. I övrigt har jag använt mig av tidskrifter och tidningar, samt arkivmaterial. Detta arkivmaterial består av dödsböcker från kyrkoarkiv, men framförallt Maria Jakobssons C-uppsats om Spanska sjukan och de dåtida epidemisjukhusen som fanns. Jakobssons uppsats har gett mig många tips om källor som jag använt mig av.

³ Pandemi = epidemi som har ett världsomfattande förlopp

Jag har kortfattat redogjort för Spanska sjukans internationella och nationella förlopp. Hur den kom till norra Norrland och hur sjukvården såg ut, men jag har också skrivit en del allmänna fakta om sjukdomen, eftersom jag anser detta vara relevant för sammanhanget.

Hungerupproret 1917 kommer jag också att bearbeta för att anknyta till min tes: Kan det ha varit så att regeringen förde en livsmedelspolitik som medförde att människor svält i vissa delar av landet.? Om människorna svält, kunde detta ha försvagat deras motståndskraft och på så sätt bidragit till att en influensaepidemi som Spanska sjukan blev så pass förödande? Utifrån mina frågeställningar kommer jag också att ta upp hungerupproppen i Ådalen och Seskarö eftersom min målsättning är att försöka ge en så omfattande bild som möjligt av livsmedelssituationen under den här tiden. Dessa kända upplopp ger indikationer på hur livsmedelssituationen i norra Sverige var och på hur befolkningen upplevde problematiken.

1.3 Metod

Med syfte att kunna få en sammanhängande helhetsbild av den allvarliga sjukdomen Spanska sjukan har jag även valt att kort beskriva influensans sjukdomsbild. Jag har också översiktligt redogjort för influensans historia. Dock ej så detaljerat eftersom min begränsning, som tidigare nämnts, främst avser Spanska sjukan i norra Sverige. Jag har valt att mera detaljerat undersöka tre olika orter Skellefteå, Piteå och Arjeplog under spanska sjukan och försökt se hur dessa orters situation tedde sig under den aktuella perioden. Jag använder mig framförallt av en komparativ metod där jag försöker jämföra statistik mellan olika orter.

1.4 Teori

Jag vill pröva en hypotes som utgår från att det finns ett samband mellan Spanska sjukan och konsekvenserna av regeringens livsmedelspolitik. Således vill jag undersöka om människor svält p.g.a. regeringens livsmedelspolitik och om det var så att människor svält, kan detta då ha varit en avgörande faktor till att Spanska sjukan fick sådana förödande följder.

1.5 Tidigare forskning

Bland de stora forskningar som gjorts om Spanska sjukan bör framförallt Margareta Åmans doktorsavhandling nämnas. Åmans framställning är bred med några intressanta och användbara lokala inslag. Även Maria Jakobssons C-uppsats om Spanska Sjukan och epidemisjukhusen ger en bra bild av Spanskans härjningar. Jakobsson beskriver även sjukvården i norra Sverige, myndigheternas handlande då de märkte att vårdplatser inte räckte till och hur läkarbristen märktes i norr.

I Lennart Öhmans bok; *"Hur sjukvården kom till norr"* ges en kort men relativt bra bild av Spanskans härjningar och då framförallt med inriktning på lappmarkssocknarna Arvidsjaur och Arjeplog. Berndt Talleruds ger i sin bok *"Skräckens tid"* endast en väldigt kortfattad beskrivning av Spanska sjukan.

Vad gäller den Svenska regeringens livsmedelspolitik skildras den noggrant i Hans Nyströms bok: *"Hungerupproret 1917"*. I denna bok får man också en god bild över en orolig tid i Sveriges historia då tillgången på mat var begränsad. En tid då brödet var ransonerat, potatisen hade blivit tre gånger så dyr över vintern, kött och fläsk var en svåråtkomlig lyx för vanliga människor.

Yvonne Hirdmans bok *"Magfrågan"* bör också nämnas. I boken ställs följande frågor: Vad åt egentligen människorna vid den här tiden och hade de tillräckligt med mat att äta? Vad kostade maten? Hirdman koncentrerar sig framförallt på livsmedelssituationen i Stockholm mellan åren 1870-1920 även om hon gör jämförelser med andra städer i Sverige.⁴

⁴ Åman, Margareta, Spanska sjukan, (1990) sid 23

2 SPANSKA SJUKANS SJUKDOMSBILD

Vad är det då som framkallar influensa egentligen? Influensa framkallas av ett virus och man skiljer på A-, B-, C-, och D-virus. A-virus är de som orsakar de stora pandemierna, B- och C-virus är de som orsakar de lokala vinterepidemierna. Influensa överförs från en individ till en annan individ, huvudsakligen genom droppinfektion. Vid hostning och nysning slungas de smittoförande dropparna iväg ända upp till tre meter!

Efter en inkubationstid på 1-3 dygn insjuknar den drabbade med en stark feber, matthet, värk och röda ögon som är känsliga för starkt ljus. Om infektionen är godartad stannar den upp här och obehagen ger med sig efter några dagar. Är influensan däremot elakartad kan cirkulationsrubbingar, uttorkning och upphetsning uppstå varvid ett dödligt förlopp kan uppkomma. Medan sjukdomen fortgår är immunförsvaret kraftigt nedsatt.

2.1 Spanska sjukans internationella förlopp

Ingen vet med säkerhet varifrån influensan kom eller hur virusets karaktär kom att bli så dödligt, men vad vi vet är att den började som en vanlig influensa och sedan utvecklades till en dödlig epidemi. Det finns olika teorier varifrån Spanska sjukan härstammade och hur den spreds över världen.

Berndt Tallerud hänvisar i sin bok *"Skräckens tid"* till att Spanska sjukan började som influensaepidemier brukar i det inre av Asien. Spanska sjukan spreds troligen inte som influensor har för vana att göra längs handelsvägen västerut till Europa, utan vek av åt öster till Kina och Japan, och därifrån vidare med sjöfarare över Stilla havet till Amerika.⁵

I Margareta Åmans avhandling om Spanska sjukan påvisar hon möjligheten att smittämnet förts till Frankrike av kinesiska arbetare som var talrika där under krigsåren. Denna tanke har dykt upp i modern forskning, där det framhålls att en del militärt organiserade kinesiska arbetare, som skulle till Frankrike för arbete

⁵ Tallerud, Berndt, *Skräckens tid* (1999) sid 150

transporterades via USA. Därmed öppnas en möjlighet att smittämnetts ursprungsland är Fjärran östern.⁶

I Mats Bergmarks bok ”*Från Pest till Polio*” hänvisar författaren till att epidemin startade i Tibet, vilket anses mycket troligt, och sedan bredde ut sig i Kina och Japan. Epidemin fördes sedan av amerikaner till Nordamerikas västkust⁷.

De första dokumenterade fallen av Spanska sjukan konstaterades den 11 mars 1918 i Fort Riley i Kansas där man hade ett stort utbildningsläger. Smittan spreds sedan vidare när en halv miljon soldater skeppades över Atlanten till krigsskådeplatserna i Frankrike. Där sjuka, smittade spred sjukdomen vidare till både vänner och fiender i skyttegravar. Epidemin hade hittills varit ganska beskedlig, men plötsligt tog farsoten en elakartad vändning. Anledningen tros vara att Frankrike fyllt ut sina trupper med färgade som rekryterats i Afrika där influensan aldrig satt sin fot. Här fanns inga spår av immunitet. I dessa människor blev viruset stimulerat och ändrade helt karaktär. Detta resulterade i att influensan blev farlig för andra som tidigare haft den i lindrigare form.⁸

De allierade trupperna insjuknade divisionsvis, men lyckades hålla detta hemligt för fienden. 1918 hade det aktiverade ämnet spridit sig från Frankrike över gränsen till Spanien som var neutralt i kriget. Spaniens neutralitet gjorde att man inte hade samma intresse att hemlighålla influensan. Nyheten om influensan kom därför ut i massmedia och fick därav namnet Spanska sjukan. Farsoten borde egentligen ha fått namnet ”*Franska sjukan*” men det namnet hade redan tilldelats syfilisen. Snart visade sig influensan sprida sig på andra håll, till exempel inom den italienska flottan och bland franska trupper på Balkan. I juni månad började det strömma in uppgifter om att det förekom epidemier på flera andra platser i bl.a. England, Schweiz och Tyskland.

På endast fyra månader spred sig Spanska sjukan över jorden. På den tiden, med dess relativt långsamma kommunikationer var detta ett väldigt snabbt förlopp.

⁶ Åman, sidan 45

⁷ Bergmark Matts, *Från pest till polio* (1983) sid 260

⁸ Åman, sid 48

Man kan sammanfatta bakgrunden till varför Spanska sjukan blev så omfattande och fick så förödande verkningar i världen med följande punkter:

- Influenzavirus träffade en ovanligt känslig folkgrupp, afrikanerna, där viruset muterade och antikroppar från tidigare epidemier blev då verkningslösa. Samtidigt var mutanten osedvanligt virulent⁹.
- Streptokockbakterier följde med influenzaviruset. Det medförde att offren drabbades av en form av lungpest. De fick lunginflammation och vid obduktion kunde man hitta varsamlingar i brösthåla, öron och näsans bihålor.¹⁰

2.2 Spanskans förlopp i Sverige

Strax före midsommar 1918 uppträdde de första fallen i Sverige. Den 5 juli 1918 kunde man i dagstidningarna läsa om en influensaepidemi som fått namnet Spanska sjukan. Denna hade nått södra Sverige genom resande från främst Tyskland, Norge och Danmark. Det första utbrottet av epidemin bröt ut i Hyllinge, en skånsk stenkolsgruva där ett femtiotal sjukdomsfall konstaterades. En arbetare som varit i Kristiania, dvs nuvarande Oslo hade kommit tillbaka till Sverige för att fira midsommar hos släkten och hade hastigt insjuknat. Ett par dagar efter detta hade ett femtiotal släktingar insjuknat och epidemin var ett faktum. Nu spred sig influensan som en löpeld i landet; Göteborg, Malmö och Eskilstuna drabbades. I juli 1918 var Spanskan ett känt begrepp tack vare dagstidningarna men det var inte speciellt många dödsfall utan mest bara rapportering om människor som insjuknat i Spanskan¹¹.

Den 9 juli 1918 anlände sjukdomen till Luleå. I mitten av augusti 1918 började Norrland vara i blickfånget för Spanska sjukan vid rapporter om dödsfall i Luleå, Boden och Kiruna. Järnvägen hade bidragit till förbättrade kommunikationer i Sverige och detta bidrog till Spanskans snabba framfart. Man kan följa ett tydligt mönster hur Spanska sjukan kom till nästa alla orter i norra Norrland vid ungefär samma tidpunkt längst norra stambanans sträckning. Som värst härjade Spanskan under oktober till november 1918, 12 000 influensafall rapporterades i Norrbotten

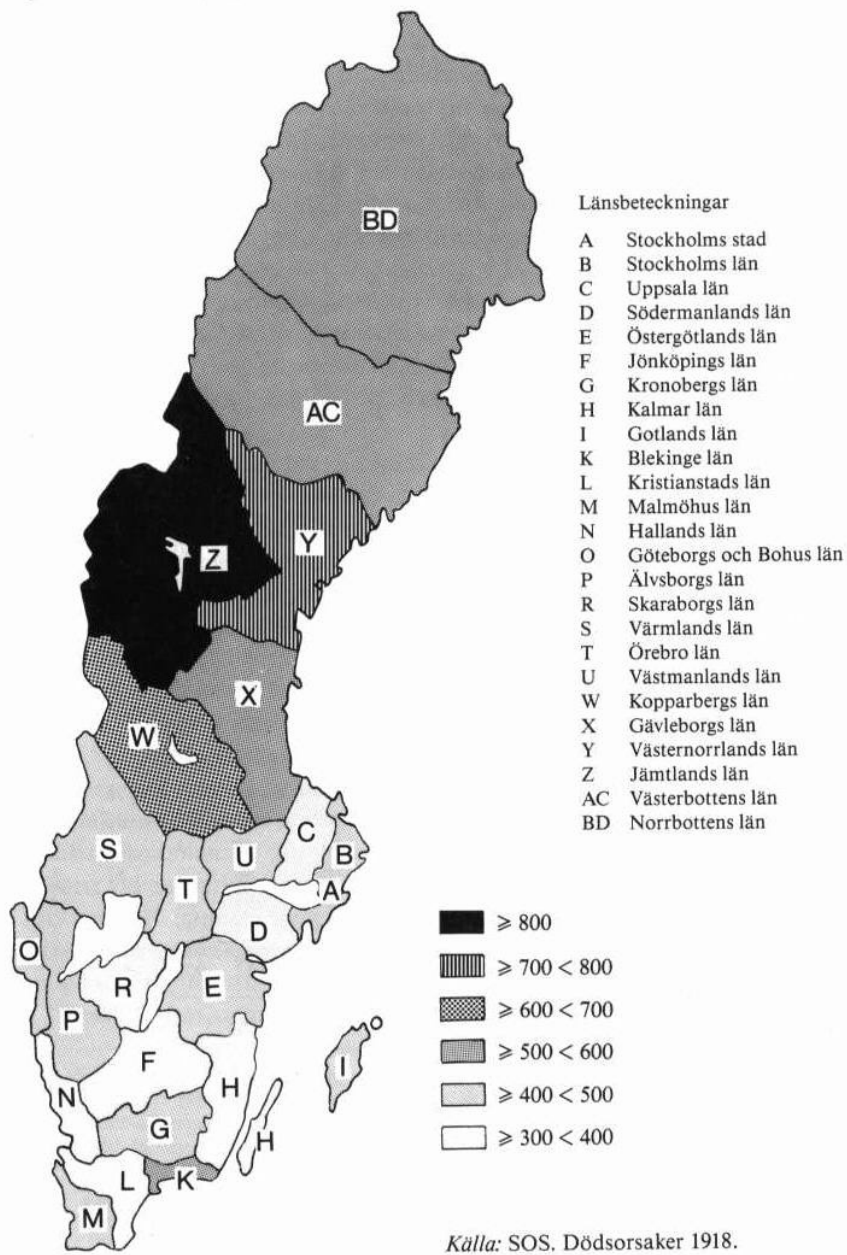
⁹ Virulent = Smittämnet är kraftigt sjukdomsalstrande

¹⁰ Bergmark, sid 262

och de flesta fallen rapporterades från Öjebyn (1498 fall) Kalix (1423) och Råneå (1127)¹². De nordligaste länen var de hårdast drabbade vilket den officiella statistiken från 1918 kunde bekräfta enligt kartbilden på omstående sida:

Figur 3. Dödligheten i influensa länsvis i Sverige 1918 i relativa tal beräknade på 100 000 invånare.

Influenza mortality by Swedish counties in 1918 (per 100 000 inhabitants).

Källa:

Tallerud Berndt, Skräckens tid (1999) sid 161

¹¹ Åman, sid 44

¹² Öhman Lennart Hur sjukvården kom till norr sid 259

Under det första epidemiåret 1918 drabbades Jämtlands län hårdast vilket också framgår av kartan i figuren ovan. Om man däremot ser till hela epidemins förlopp drabbades Norrbottens län hårdast. Under december månad 1918 började Spanskan dra sig tillbaka, och följande år, 1919 blev relativt lugnt.¹³ Trots detta kom Spanska sjukan tillfälligt till Norrbotten och Arvidsjaur 1919 där 10 personer avled av sjukdomen. I slutet på januari månad 1920 kunde man läsa i lokaltidningarna om en våldsamt influensa som brutit ut. Någon månad senare anlände Spanska sjukan åter till Norrbotten. Tidningsannonsen nedan visar hur det såg ut i månadsskiftet februari -mars 1920 i Norrbotten;

Kampen mot Spanskan.

Några råd och anvisningar.

För hindrande av smittans spridning.

Influensans smittämne är ännu ej med säkerhet känt. Av sjukdomens spridningssätt sluter man dock, att det förekommer i munnen, näsans och luftvägarnas slemhinnor samt deras utsöndringar. Salivan, näslemmet och uppbostningarna äro alltså att betrakta som smittförande, liksom även föremål, som besudlats med dessa utsöndringar. Tarmutömmningarna kunna också misstänkas innehålla smittämnet.

Sjukdomsalstraren inträder med samolikhet i organismen på samma väg som den lämnar densamma, sålunda genom mun, näsa och luftvägar för att där slå sig ned på slemhinnoerna och föröka sig. Möjligen kan den med födan nedkomna i frägen och farmakalen och orsaka diarré.

Den insjuknade är att anse som den viktigaste smittkällan och borde alltså strängt isoleras. Då sjukdomen nu är så allmänt utbredd, måste de flesta sjuka vårdas i sina hem. En fullständig isolering är svår att genomföra, men man bör dock ömt möjligt låta den sjuke ligga i ensamt rum.

Spid ej smittan omkring i rummet genom oförsiktig hostning och nysning. Med en näsduk för munnen och näsan kan detta lätt undvikas.

Spotta ej på golvet utan använd särskilt kärl härfor.

Då ni börjat tillfriskna, lämna ej sängen för tidigt och återgå ej för snart till arbetet. Farliga följsjukdomar kunna eljest uppkomma. Sess-

Spanskans härjningar i Norrbotten.

Förhållandena i Arvidsjaur och Arjeplog

Fattigvårdskonsulent Gullberg anser statsbidrag på sin plats.

Stockholm tisdag (Sv. T.). Fattigvårdskonsulenten i 9:e distriktet Gullberg har inkommit med en rapport rörande förhållandena i Arvidsjaur och Arjeplog. Spanska sjukan, heter det i denna, synes där ha grasserat synnerligen våldsamt. Enligt rapporten, som D. N. tagit del av, hade i somliga byar och gårdar samtliga insjuknat så att de icke kunde sköta de löpande göromäken. I en familj på 9 personer dogo 7 och på en gård, där 11 personer bodde, insjuknade samtliga. Arvidsjaur har under epidemien minskats med 78 innevärdare och i Arjeplog ha 86 avlidit.

Konsulenten finner det alltså rätt och tillbörligt, att staten bisträcker dessa hemsökta socknar, och den form för statsanslag, som enligt hans mening är bäst och bör komma i fråga, är anslag till barnvård och detta kan ske genom upprättande av arbetsstugor efter känt och beprövat mönster.

NSD 23/3 1920

uöm kan Ni bidra att förå smittan vidare, ty sjukdomsalstraren försvinner ej alltid samtidigt med sjukdomens upphörande. Håll Er därför en tid stilla i Edert hem.

Besök ej i onödan ställen, där många människor äro samlade. Där kan alltid finnas någon, som nyss varit sjuk och ännu är smittbarande. Friska kunna sannolikt även föra smittan med sig. Undvik besök i hem, där sjukdomen finnes. Då ni har en sjuk i eller omedelbara närhet, var ytterst försiktig. Gå ej utan trängande skäl in till den sjuke. Ligg om möjligt ej i samma rum som en sjuk. Afledes förkastligt är, att en frisk ligger i samma säng som en sjuk.

Håll bostaden väl ren och vådra ofta.

Tvätta händer och ansikte flera gånger om dagen. Om Ni tagit i den sjuke, rengör då händerna särskilt omsorgsfullt. Derör ej dessförinnan med fingrarna näsa eller mun.

Glöm ej att tvätta händerna, innan Ni äter. Drink ej och ät ej ur samma kärl som andra, använd ej heller utan föregående rengöring kniv, gaffel eller sked, som andra brukat. Bär, frukter och grönsaker böra skolas i rent vatten före fortäringen.

Borsta tänderna efter varje måltid och skölj munnen med ljumt vatten, försatt med litet koksalt eller något lämpligt munvatten.

Sjukvårdspersonal och övriga, som ha mera intim beröring med sjuka boud: kunna använda sig av en skyddsanslag av gas för näsa och mun. Ett annat enkelt medel att försvåra smittämnets inträngande i näsan är att sprida en liten tunn kamullstapel i vardera näshornen. Den bör ej tagas för tjock, så att den hindrar andning u, och skall ombytast, så snart den blivit fuktig.

NSD 5/2 1920

Källa: Östen Groth, 1984; *Ur Norrbottens Historia*, sid. 253

Om man sammanfattar Spanska sjukans verkningar i Sverige var det framförallt följande faktorer som bidrog till att den blev så förödande:

¹³ Åman, sid 61

- Brist på utbildad sjukvårdspersonal, samt att myndigheterna var för sena med att skicka ut läkare och sjukvårdspersonal till de drabbade.
- Brist på lämpliga lokaler för de sjuka.
- De dåliga kommunikationerna medförde att det dröjde lång tid innan de som hade insjuknat kunde få vård.

2.3 Spanska sjukan i Arjeplog

Första veckan i februari 1920 var det marknad i Arjeplog. Handlarna och uppköparna kom mestadels från kusten men några kom ända från Skåne och dessa förde smittan med sig till orten. På en befolkning av 3200 personer rapporterades 610 fall av sjukdomen i Arjeplog och av dessa avled hela 88 personer. Arjeplog, i februari 1920 hade det våldsammaste förloppet av Spanska sjukan i hela Sverige. Eftersom samerna och ödemarksnybyggarna hade en högre självförsörjningsgrad än till exempel de som bodde vid kusttrakterna så kan inte dåligt näringsläge ha varit en orsak till att influensan tog så många liv i Arjeplog¹⁴.

2.4 Spanska sjukan i Skellefteå

Spanska sjukan kom till Skellefteå den 2 augusti 1918 då fem människor rapporterades ha insjuknat. Efter en vecka var det uppe i femton fall och sedan spred det sig som en löpeld. Det följande året 1919 insjuknade 206 personer i Spanska sjukan i Skellefteå. I Bodbysund, en liten by ca 3 mil från Skellefteå, berättas bl.a. följande om hur Spanskan härjade: *”Det började lida mot höst 1918 och enligt ryktena var kriget på väg att ta slut. I Bodbyn hade man börjat göra sig klara för att skörda, när ryktet om en svår influensa härjade oroade man sig inte speciellt mycket till en början eftersom man tänkte att de kan drabba andra men inte mig. Men så mitt under det att man höll på att ”sjlåna¹⁵”, så var sjukdomen över byn. De insjuknade en eller flera i de flesta gårdarna, symtomen var hög feber och allmän trötthet.*

¹⁴ Öhman, sid 262

¹⁵ ”Sjlåna” = Dialektalt uttryck som betyder skördetid

En något olustig stämning spred sig över byn och man började befara det värsta, man började undvika varandra för att inte riskera att bli smittad. Det dröjde inte så länge innan man trodde att faran var över, folk började krya på sig och efter någon vecka var snart alla i arbete. Ja allt var som vanligt till senhösten då den slog till igen. Nu hade den ändrat karaktär på ett förfärande vis. Det räckte att man arbetade med någonting var sjukdomen över en. Frossa och matthet var de första symptomen. Så låg man där dyblöt av svett ena stunden och andra stunden frossa så man skakade.

Det som var värst var utan tvekan inflammationen i lungorna vilket gjorde det svårt att andas och bröstet kändes ihåligt på något sätt. Fler och fler insjuknade och överallt kunde man se halvgjorda arbeten det fanns helt enkelt ingen ork eller kraft att göra någonting. Många tegar blev endast halvplöjda eller knappt påbörjade denna höst. De som hade drabbats tidigt i höst visade sig nu vara immuna mot sjukdomen och dessa människor skötte mjölkningen, skötseln av djuren. Trots detta så var alla dödligt rädda att drabbas av Spanskan och därför hjälpte man bara i nödfall till inne hos en sjukdoms drabbad familj. Någon gång fram på vintern var Spanskan över för Bodbyn, många hade dött av sjukdomen barn som föräldrar och tidningarna var fyllda med dödsannonser under några månader.”¹⁶

Ragnhild Nilsson från byn Holmträsk skriver att Spanska sjukan var någonting som påverkade alla på gott och ont och ger en minnesbild 1918 hur det såg ut:
”Skolan hade börjat efter att Spanskan hade bedarrat. Vi hade läsövning när vi plötsligt får se två svarta hästar med varsin kista på lastflacket. De stannar på andra sidan sjön, vi tittar, sedan kommer fem hästar med varsin kista på vagnarna. Alla går böjda och tyngda, vi i klassen reser oss, alla är tysta. De fortsätter bort till dem som väntar på vägen och då fortsätter tåget med sju kistor, sju unga människor. Vår lärarinna gråter och vi gråter, vi förstår att skolan är slut för idag och alla går hem.”¹⁷

¹⁶ Spanska sjukan – I Bodbynsund i tiden, Skellefteå Museum (1975) sid 133-134

¹⁷ Nilsson Ragnhild: Spanska sjukan - I Holmträskbyggden, Skellefteå Museum (1983) sid 91

2.5 Spanska sjukan i Piteå

1918 kom Spanska sjukan till Piteå. Förloppet verkar ha varit relativt lindrigt i jämförelse med många andra orter exempelvis i inlandet vilket också siffrorna över antalet döda i Spanska sjukan visar 1918-20.

Piteå Stad ¹⁸	
År	Antal döda
1918	4
Piteå landsförsamling ¹⁹	
År	Antal döda
1918	39
1919	1
1920	8

Källa: Riksarkivet, kyrkoböcker, dödsböcker 1918-20, egen bearbetning.

Enligt ovanstående tabell kan vi konstatera att 39 personer avled inom Piteå landsförsamling 1918 av Spanska sjukan. Detta är jämförbart med exempelvis Arvidsjaur, som ju är en betydligt mindre ort, där 35 personer avled av spanska sjukan 1918. Trots att Piteå klarade sig relativt lindrigt undan så torde året 1918 ha varit svårt nog ändå. Dödsannonsen på följande sida visar till exempel vilka tragedier som kunde drabba gårdarna. I detta hushåll, på de så kallade Eirshemmanet i Lillpite, utanför Piteå avled husfadern, två barn och svärmodern i Spanska sjukan inom loppet av en vecka.

¹⁸ Piteå stad = Församlingens medlemmar bodde i centrala Piteå

¹⁹ Piteå landsförsamling = Församlingen medlemmar bodde i omlanden kring Piteå. Församlingscentrum var Öjebyn, dvs Piteå gamla stad.

Dödsfall.

Att
Herren över liv och död
genom en hastig sjukdom behagat
hädankalla min älskade make
och mina kära barn
Hemmansägaren

Johan Viktor Lundström
öndagen den 10 d:s kl. 1,30 f. m.,
en ålder av 38 år, 5 mån., 3 dagar,

Bengt Johan,
den 5 d:s kl. 12 midd., i en ålder
av 7 år, 9 mån., 27 dagar,

Sven Helmer,
den 8 d:s kl. 1,15 e. m. i en ålder
av 6 år, 5 dagar,
Djupt sörjda och bittert begrätna
av mig, 2 barn, svärfar, syster och
svåger, samt övriga släktingar och
en talrik vänskrets, här jag den tunga
och smärtsamma plikten
tillkännagiva.

Anna Elisabet Lundström.
född Pettersson.
Nikanor. Hildur.

Vår innerligt älskade moder
och svärmöder

Emma Karolina Lundström
om genom en kort sjukdom avled
tisdagen den 12 d:s kl. 10,20 f. m.
en ålder av 70 år, 3 mån., 6 da
gar, djupt sörjd och bittert begrä
den av oss och 2 bröder, 2 barn
samt övriga släktingar och
vänner, hava vi den tunga plikten
tillkännagiva.

Lillpilt den 13 Nov. 1918.
Hildur och Sven Olofsson.
Anna Elisabet Lundström.
Sv. P. n:o 344:2.

Källa: Piteå tidningen 13 nov 1918

Troligtvis var det inte många som undgick att insjukna. Detta bekräftas av att skolorna tvingades stänga på grund av en difteri och influensaepidemi. Att läget var allvarligt kan vi se då man läser Norrfjärdens församlingsbok: *Där nämns att den personen som var ansvarig för skjutshållningen i Håkansön 1918 fick order att doktor Sahlin skulle hämtas i Öjebyn för resa till Avastrand skjutsen kom inte tillbaka på natten och så gick det en dag och en natt men skjutsen kom inte tillbaka. Ryktet sa att den varit synlig i Sjulsmark än i Rosvik och åter i Sjulsmark. Först efter tre dygn kom skjutsen hem. Då var kusk och doktor mycket*

trötta. Efter ett par dagar var det åter uttryckning, denna gång tog sjukresan två dygn²⁰.

Siv Wallner och Gun Lindström från ABF (Arbetarnas bildningsförbund) i Piteå intervjuade i sitt häfte *”Det låter som en saga men det är faktiskt sant”* en man vid namn Axel Nilsson som levde på den här tiden; *”I Bergsviken var det en familj på sex eller sju barn och föräldrar som plötsligt inte syntes på flera dagar. Till sist var det en släkting som gick dit och där var någonting så ruskigt. Alla hade gjort sina behov på golvet, hur som helst de hade ingenting att äta. De klarade sig i alla fall tack vare att vi hjälpte dem. Ingen av dem dog men de fick lida mycket.”*

Axel själv berättar att han fick medicin av doktor Sahlin i Öjebyn och om denne läkare berättar Axel följande: *”Han for omkring och besökte sjuka ofta på eget bevåg. En gång kom han till Stockbäcken och där var det många som skulle undersökas. Problemet var bara att alla hans patienter pratade bondska vilket doktorn inte förstod. Doktorn frågade då till sist ”Finns det ingen klok människa här uppe?” Då hämtade de sin mamma som fick tolka.”*

Axel Nilsson fortsätter sedan; *”-I Låstbäcken dog fem personer ur en familj på sju. Två flickor blev kvar så det var nog ganska hemskt. Pappa skjutsade Sahlin. Han hämtade doktorn när jag blev sjuk säger Axel. Det var nyårshelg så mina syskon var i Öjebyn och firade kyrkhelg, när de kom hem skulle de bo i andra ändan av stugan sa Sahlin. Ingen skulle få komma in inte ens de friska. Pappa skjutsade sedan Sahlin till någon som fått lunginflammation, när pappa tänkte hjälpa doktorn att bära väskan sa doktorn att de fick han inte, han bar den själv. Men nog fick pappa komma in för det var mycket kallt, men Sahlin ställde in en stol åt honom där han skulle sitta, men han fick inte ta i stolen så farlig var smittan. Pappa frågade om han verkligen trodde att det var så hemskt ”Nej” sa han, ”men jag ska lära dem!”²¹.*

²⁰ Berglund John, Norrfjärdens församling, anteckning och minnen (årtal saknas) sid 91-92

²¹ Siv Wallner och Gun Lidström *Det låter som en saga men det är faktiskt sant* ABF pitebygden (årtal saknas) sid 186-187

Gustav Edin berättar om minnen från sin uppväxt i den lilla byn S.a Brännträsk och säger följande: ”-Idag hade mor fått brev från Strycktjärn varifrån hon härstammade. Farbror Julijus berättade att han under sin resa till Älvsbyn fått tips hur man skulle förhindra att drabbas av Spanska sjukan. Ta rödglöda stenar och släng dem i ett kärl som fyllts med prima trätjära. Far följde detta råd senare på kvällen och den fräna tjärånga som då bolmade ut skulle alla i familjen inandas. På den tiden fanns det en stark övertro på tjärans hälsobringande egenskaper. Tjærkuren kändes vedervärdig att andas in och fylla lungor, andningsorgan med. Om denna kur räddade familjen låter vi vara osagt, men samtliga förskonades från Spanskan. I samma veva kom Hjalmar farbror Julijus äldsta son från Åsel för att möta sin far. Hjalmar hade halvsprungit hela vägen och berättade att Edla hade blivit sämre, hon hade insjuknat med hög feber. Det var bråttom med medicin. I en hast begav sig farbror Julijus till Åsel. Medicinen kom tyvärr för sent och Edla dog den natten 18 år gammal av Spanska sjukan. För farbror Julijus blev det en ny färd till Älvsbyn och denna gång var det en likfärd.”²²

Hur såg då sjukvården ut i Piteå? Det fanns inga mediciner som nämnvärt kunde bota eller förebygga Spanska sjukan. Det fanns ett epidemisjukhus som låg i Öjebyn där bygdens ende provinsialläkare, doktor Sahlin höll till. Han gjorde ett mycket uppoffrande, för att inte säga heroiskt arbete under Spanska sjukan. Med häst och släde reste han runt bygden på sjukbesök. Det berättas att doktor Sahlin sov i risslan mellan sjukbesöken och väcktes när fordonet stannade för nästa besök.

I Piteå stad fanns det vid den här tiden ett lasarett och det hade plats för ungefär 50 patienter. Personalen vid Piteå lasarett utgjordes av läkare Oskar Forsell, fyra sköterskebiträden, två avdelningssköterskor, översköterska, samt några anställda med andra arbetsuppgifter än inom själva vården. I Piteå verkar man haft relativt bra med lokaler för patienter när Spanska sjukan härjade vid en jämförelse med många andra orter där det talas om problem med lokaler till de insjuknade.

²² Edin, Gustav, Minnen med perspektiv (årtal saknas) sid 8-9

3 SJUKVÅRDEN

Ansvar för sjukvården i Sverige vid tidpunkten för Spanska sjukans framfart, låg hos Medicinalstyrelsen. Dess viktigaste uppgift var att försöka hindra att smittsamma sjukdomar spred sig. Den förste provinsialläkaren i de olika länen skulle varje halvår rapportera till medicinalstyrelsen för att den skulle få kännedom om nya epidemier och deras utbredning. Vid behov skulle medicinalstyrelsen förordna extra läkare och annan vårdpersonal till drabbade områdena. Hälsovårdsnämnden i städerna och kommunalnämnden på landsbygden hade till uppgift att, på det lokala planet, övervaka det allmänna hälsotillståndet och vidta åtgärder vid ett epidemiutbrott.

I Sverige fanns det år 1918 drygt 6000 vårdplatser på epidemisjukhus men detta hjälpte föga vid en så svår pandemi som Spanska sjukan. När rapporter om en influensaepidemi började strömma in vid midsommartiden 1918 avvaktade Medicinalstyrelsen till en början innan man började skicka ut läkare och vårdpersonal.²³

Detta faktum är mycket omtvistat. De finns de som anser att Medicinalstyrelsen agerade för sent och många människor kunde ha klarat sig om Medicinalstyrelsen agerat tidigare. När Spanska sjukan tagit ordentlig fart började bristen på välutbildad vårdpersonal märkas. Det var extremt svårt att få läkare till Norrland och man tvingades höja dagsarvodet. En av de läkare som åkte upp till Norrbotten var doktor Åke Nordlander. Nordlander har i sina minnesanteckningar skrivit följande om sin tid i Norrbotten: ”-Jag gjorde sjukresor med släde, vilka ibland var så många och långa att jag var tvungen att övernatta i någon stuga för vidare resa följande dag. Sjukdomen som var en svår influensa angrep lungor och luftvägar mycket hårt. Dubbelsidiga lunginflammationer med variga upphostningar med hög feber var den vanliga sjukdomsbilden. Någon medicin mot detta fanns ej utan behandlingen bestod mest av hygienföreskrifter och vidare fick de hostmedicin.”²⁴

²³ Åman, sid 50

²⁴ Öhman Lennart, Hur sjukvården kom till norr (1987) sid 270

Det var inga erfarna läkare som sändes upp till Norrbotten. Många av dem var inte färdigutbildade eller hade endast ett kort vikariat bakom sig. En anledning till att Spanska sjukan kom att slå så hårt i Norrbotten var, förutom de dåliga kommunikationerna, bristen på utbildad sjukvårdspersonal.²⁵

4 DEFINITION AV SVÄLT

Vad avser vi egentligen när vi pratar om svält? För vissa personer kanske begreppet svält är när vi tvingas äta vegetabilisk föda istället för animalisk. Andra personer räknar kalorier och anser att om det dagliga kaloribehovet inte uppfylls svälter man. Men vad avses vara svält i den här uppsatsen egentligen? Att besvara den frågan är inte helt enkel.

Jag har valt att definiera ordet svält i den här uppsatsen enligt den definition som Yvonne Hirdman använder sig av i sin bok ”*Magfrågan*”, vilken lyder enligt följande: ”Ett bestämt tillstånd som beror på livsmedelsbrist som är så allvarlig, att om det inte upphör så dör de drabbade.” Var gränsen går där är svår att beräkna, moderna fysiologer beräknar att en vuxen man behöver ca 2800 kalorier per dag, men man klarar sig på betydligt färre kalorier per dag utan att svälta ihjäl. Under den stora hungersnöden i Holland under andra världskriget låg ransonerna i början av kriget på cirka 1600 kalorier/dag och människorna överlevde. När ransonerna gick ner till 600 kalorier/dag under 1944-45 började människorna dö. 18 000 människor dog i detta fall.²⁶

5 HUNGERUPPRORET

I augusti 1914 utbröt första världskriget, Sverige stod neutralt. Respektive block ansåg sig dock ha intressen att bevaka i Norden. Sverige drabbades indirekt av kriget på grund av den ekonomiska handelsblockaden. Varutillförseln försvarades av denna samtidigt som den svenska regeringen förde en misslyckad livsmedelspolitik.

²⁵ Öhman, sid 270

²⁶ Hirdman, Yvonne, *Magfrågan* (1983) sid 266

Kriget hade gjort att den svenska exportnärings fått ett ordentligt uppsving. Detta gällde även branscher som var av vital betydelse för folkförsörjningen. Traditionella industrier för hemmamarknaden, såsom sko- och textilindustrier lade om sin produktion för export. Detta gällde i synnerhet livsmedelsbranschen. Under perioden oktober - november 1914 niodubblades exempelvis fläskexporten. De goda avsättningsmöjligheterna utomlands slog i stor utsträckning igenom på priserna hemma i Sverige. Detta ledde till att priset på fläsk låg 50% högre jämfört med nivån före kriget²⁷.

5.1 Regeringens livsmedelspolitik

Regeringen började så småningom att vidta åtgärder för att trygga hemmamarknadens behov. På våren 1915 begränsades fläskexporten till 300 ton per vecka en nivå som motsvarade den dubbla normalkvantiteten. I september utfördes exportförbud för levande djur, kött och slaktprodukter, som senare även kom att gälla ägg, smör, fisk. Undantag beviljades ibland enligt det så kallade kompensationsystemet.

Detta innebar att exportörer fick utförelselicens mot att de försåg den statliga livsmedelskommissionen med en viss mängd varor till rabatterade priser. Att sådana licenser gavs i stor utsträckning framgår av att exportsiffrorna 1916 låg 50 procent över förkrignivån. Den för konsumtion på hemmamarknaden tillgängliga mängden animaliska produkter uppgick samma år bara till 79 procent av förbrukningen 1913. Det billiga kött och fläsk som såldes genom livsmedelskommissionen förslog bara till en sjättedel respektive en fjärdedel av stadsbefolkningens behov. Priserna fortsatte av den anledningen att stiga även om takten började dämpas.

När man tar del av dessa siffror får man lätt intrycket att regeringen lät sin politik bestämmas av livsmedelsbranschens vinstintressen. Det var dock inte så enkelt att förmå de krigförande länderna att släppa tillgångar och ville man importera så var det tvunget att medge export av varor som motparten behövde. Denna byteshandel reglerades i avtal och Sverige slöt åtskilliga sådana under kriget. Sverige var beroende av importen av kol, kemiska produkter och verkstadsprodukter. Den

²⁷ Nyström, Hans, Hungerupproret 1917 (1994) sid 51

stora exporten av livsmedel motiverades av att industrin behövde dessa varor. I stor utsträckning släppte regeringen marknadskrafterna fria när det gällde de animaliska livsmedlen och andra varor som efterfrågades utomlands.

Utvecklingen för vegetabilierna såg annorlunda ut, där sattes folkförsörjningens krav mera i centrum. Sveriges behov av brödsäd hade före 1914 täckts till en tredjedel med import från Ryssland och Tyskland. Efter krigets början tvingades Sverige importera brödsäd från USA och priserna steg. I februari 1915 hade de amerikanska priset på vetesäd stigit med nästan 70 procent över förkrignivån och fraktkostnaderna stigit fyrdubbelt. Regeringen sänkte då tullarna för att försöka minska kostnaderna och införde statligt importmonopol. Genom ytterligare förhandlingar med kvarnägare och bagerier lyckades man hålla igen prisökningarna. Ännu mera gynnsam var prisutvecklingen för potatis. Efter tre goda skördeår betalade man inte mer för denna basföda än man gjort före krigsutbrottet.

På detta sätt lyckades regeringen Hammarskjöld rädda folkförsörjningen i Sverige under de första krigsåren. En undersökning av livsmedelsförbrukningen för industriarbetare har visat att mellan maj 1914 och juni 1916 minskade priserna med 12 procent för kött och fläsk, och med ungefär 30 procent för ost och smör . Den ökade dock med 35 procent för potatis, 32 procent för margarin och 23 procent för mjöl²⁸.

Regeringens politik bidrog till att klassklyftorna i samhället ökade. De beräknades att levnadskostnaderna för en normalfamilj stigit med 39 procent mellan juli 1914 och december 1916. Det var inte bara matpriserna som steg. Även priserna för ljus, bränsle och kläder ökade, däremot steg lönerna för arbetarna endast med ca 20 procent trots att arbetstiderna blev längre.

I oktober 1916 infördes ransonering av socker, och vid årsskiftet hade turen kommit till brödsäden. Alla förråd av vete, råg, korn och torrt bröd lade staten

²⁸ Nyström, sid 34 - 40

beslag på. Hela den icke jordbrukande befolkningen försågs med brödkort som berättigade till inköp av 250 gram mjöl eller motsvarande mängd bröd.

I januari 1917, när man inventerade landets tillgångar på brödsäd, visade det sig att de utlovade ransonerna krävde 580 000 ton brödsäd, men summan av böndernas deklarerade säd stannade vid 380 000 ton. Differensen hade sin grund i en överskattning av 1916 års skörd, men den viktigaste orsaken torde ha varit att stora mängder brödsäd gömdes undan av bönderna för att utfodra sina kreatur med. Med de låga spannmålspriser som rådde framstod det som betydligt lönsammare att förvandla säden till kött. Till följd av detta sänktes i mitten av februari 1917 dagsransonerna till 200 gram per person och samtidigt beslutades att mjölet skulle blandas ut med andra grödor.²⁹

Potatisen hade länge utgjort den stora ljuspunkten i arbetarfamiljernas mathållning under världskriget. Det förelåg inget importberoende och goda skördar under en rad år gjorde att tillgången och priset på potatis var relativt stabilt. Situationen ändrades dock drastiskt under hösten 1916. Skörden hade varit dålig och stora mängder potatis förstördes av dåligt väder. Bönderna använde till stor del potatisen för att utfodra sina kreatur vilket ytterligare tärde på förråden. Samtidigt med detta växte efterfrågan i takt med att andra livsmedel blev svåråtkomliga. Det som gjort att bristen blev akut var den osedvanligt sena och kalla våren 1917. Potatisen är en extremt temperaturkänslig gröda som snabbt förstörs om den utsätts för frost.

Bristen på potatis förvärrades också av spekulation. Potatispartier undanhölls från marknaden för att priserna skulle stiga. Följden av detta blev att potatispriserna sköt i höjden. Priset för fem liter potatis var, före sommaren 1916, 29 öre, precis som före kriget. Före jul hade priset ökat till 43 öre, 65 öre i mars och i april till 87 öre. Inget annat livsmedel hade en sådan våldsamt prisstegring som potatisen under året 1916-17. Den 16 april fattades ett beslut om ett maximipris på 66 öre per fem liter.³⁰

²⁹ Nyström, sid 34 - 40

Eftersom denna begränsning inte åtföljdes av beslag och ransonering av de tillgängliga förråden blev det enda resultatet att potatisen försvann från den öppna marknaden. Det rådde stor brist även på andra livsmedel våren 1917. Mest omtalad har kafferansoneringen blivit där människor tog till mer eller mindre fantasifulla surrogat när kaffet saknades³¹.

När tillgången på vegetabilier minskade ökade de animaliska livsmedlens andel av konsumtion. Med tanke på prisökningarna de senaste åren kunde arbetarna endast med stora uppoffringar gå över till denna kost. Många människor tvingades att tillgripa råvaror som tidigare bara används i mindre omfattning till människoföda till exempel rotmos. De som klarade sig bäst var de som bodde på landet, hade goda kontakter med bönder, och kunde köpa direkt från dem. Våldiga skaror av arbetare från städerna började strömma ut på landet och de plockade potatis och säd från åkrarna. Steget till hungeruppror var nu inte speciellt långt.³²

5.2 Undernäring?

Svält är ett starkt ord men hur var det på våren 1917? Brödet ransonerades, köttet var dyrt, potatis och mjölk gick inte att få tag i. Framförallt var bristen på fett stor och med hjälp av surrogat av olika slag kunde man till exempel göra olika grötar och välling samt kaffe för att dämpa den värsta nöden.

Vad man kan konstatera är att under ”dyrtiden” tvingades många arbetare frångå den kost som de uppfattade som god och näringsrik. De måste hålla till godo med enklare kost till ett högre pris. De försämringar som rådde upplevdes på många håll som oerhört påfrestande, alltifrån direkta inskränkningar och svårigheter att få tag i viktiga livsmedel till köernas tröstlöshet. Särskilt i städerna var det ingalunda säkert att människorna kunde äta sig mätta. För att kunna äta sig någorlunda mätta tvingades människorna avstå nästan allt annat för lösa sina försörjningsproblem.

³⁰ Nyström, sid 48 - 50

³¹ Hirdman, sid 259 - 260

³² Nyström, sid 52

I Hirdmans bok ”Magfrågan” redovisas Socialstyrelsens undersökning huruvida människor svält 1918. I denna konstateras det att människor inte svält under krigsåren 1914-18, varken i Stockholm eller i övriga städer i riket, se tabell nedan:

Rikets städer	Protein	Fett	Kolhydrater	Kalorier
1917	88	97	346	2681
1918	91	74	331	2408

Stockholm	Protein	Fett	Kolhydrater	Kalorier
1917	94	113	326	2773
1918	99	78	309	2398

Källa: Yvonne Hirdman, Magfrågan, sid 261

Detta är minimisiffror där drycken ej är inräknad. Det som är intressant med dessa siffror ovan är att, enligt moderna näringsfysiologers rekommendation, behöver en vuxen man ca 2800 kalorier per dag och en grovarbetare mer. Vad kan vi dra för slutsatser av detta egentligen? Antagligen var det inte så många människor som svält under första världskriget även om det fanns grupper som förmodligen led av undernäring under kortare eller längre perioder, men det var en hård tid speciellt för grovarbetarna som i normala fall hade en arbetskost som bestod till stora delar av smör och fett.³³

5.3 Hungerrörelsens omfattning

I sin bok hungerupproret 1917 ger Hans Nyström en bra bild på vilket stort omfattning hungerrörelsen kom att få. Nyström räknar upp att han funnit 146 manifestationer av hungerrörelsen, fördelade på 107 platser runt om i landet. Lägger man till antalet deltagare hamnar siffrorna på en bra bit över 300 000. Geografiskt var demonstrationerna tätt spridda över Svealand, Götaland och längs norrlandskusten framförallt vid industridistriktet, se kartan nedan:

³³ Hirdman sid 260-61

Källa: Hans Nyström (1994) Hungerupproret 1917 sid 13.

Påfallande stort är inslaget av kvinnor i hungerdemonstrationerna. Kanske detta faktum inte var så konstigt eftersom det var kvinnorna som i egenskap av familjeekonomins balanskonstnärer drabbades av prishöjningar och bristen av mat³⁴.

³⁴ Nyström (1994) sid 11

5.4 Seskarö

Seskarö är en liten ö som ligger ett par mil sydväst om Haparanda. Under Hungerupproret 1917 kom denna ö att verkligen hamna i blickfånget under en tid då den utkommenderade militären kom att hamna i direkt handgemäng med öborna som demonstrerade mot hungern.

Befolkningen på Seskarö fick huvudsakligen sitt uppehälle genom två sågverk och vintertid var ön mer eller mindre isolerad, vilket kom att göra livsmedelsläget betydligt kärvare än i normala fall. Den 28 april och 2 maj förekom tvångsköp av ransonerade varor, arbetare trängde sig in i affären och köpte bröd utan att lämna kuponger. Dessa personer kom att dömas till böter, men nya tvångsköp fortsatte att förekomma och för att undvika att personer ställdes inför åtal beslutade arbetarna att solidariskt ta ansvar för det inträffade.

När fyra arbetare anhölls av polisen befriades de av en större folkmassa och arbetarna tvingade polisen att lämna ön. Den 25 maj anlände kronofogden till ön och i Folkets hus upprättade man en lista över de som deltagit i tvångsköpen. Man kom överens om att förhören skulle fortgå med kronofogden men man kunde inte garantera vad som skulle kunna hända om några personer häktades av polisen. Kronofogden kallade då in militär hjälp och den 30 maj anlände 50 man till ön och omringade de hus där förhören hölls.

Men en stor folkmassa kom att samlas runt huset. Polisen uppmanade folket att flytta sig när de inte följde dessa uppmaningar började militären att gå med fällda bajonetter mot folkmassan. Folkmassan vek då bara av ett tiotal meter och plötsligt kastade sig några arbetare över soldaterna och tog deras gevär. Under handgemänget avlossades några skott. Det hotade att utbryta en eldstrid mellan soldater och arbetare då polisen gick i mellan.

Förhören kom att avbrytas och polis och militär tvingades lämna ön vilket skedde följande dag. Dagen efter detta anlände en ny militär trupp om trehundra man.

Den 3 juni anlände landshövdingen Murray och förhandlingar inleddes. Det slutade med att åtta personer häktades och dömdes för upplopp³⁵.

5.5 Ådalen

Ett av de mera kända hungerupproren utspelade sig i Ådalen. Det hela inleddes i Härnösand 21 april 1917 utanför Ådalen. Ett demonstrationståg drog genom staden. Efter sedvanlig uppvaktning fick några av stadens grosshandlare och affärsmän påhälsning. Tre dagar senare hade oron spridit sig till industritrakten längre upp i Ångermanälven. Efter middagsrasten stod de största fabrikerna tomma och tysta. Flera tusen arbetare och kvinnor strömmade till Kramfors där förhandlingar med de kommunala myndigheterna fördes. Efter detta begav de sig ut på landet för att inspektera böndernas potatiskällare. Detta gick dock relativt lugnt till³⁶.

Torsdagen 26 april gick den legendariska hungermarschen. Arbetarna samlades i Kramfors där de försåg sig med bröd mot betalning men utan ransoneringskort. De väldiga demonstrationståget satte fart och ropen skallade ”*till Sollefteå*”! När demonstrationståget nådde Nyland i övre Ådalen var det mer än 5000 människor som tågade med. Befolkningen kantade gatorna eller tryckte bakom gardinerna i rädsla för revolution. En del av demonstranterna spred sig i affärerna. Vissa betalade men åtskilliga plundrade butikerna. Demonstranterna ville förhandla om löner och lät sig inte hejdas av polis.

De demonstrerande arbetarna hade följande krav enligt citat från Nyströms bok, ”*Hungerpproret*”:

- *8 timmars arbetsdag. Förkortningen i arbetstiden fick ej medföra lönereducering.*
- *Timlönerns förhöjning motsvarande livsmedelsfördyringarna sedan 1914. Minimilön 1kr.*
- *Ökade brödransoner åt den kroppsarbetande klassen.*
- *Stoppandet av all livsmedelsexport.*

³⁵ Andrae Carl Göran Revolt eller reform (1998) sid 74-77

³⁶ Nyström (1994) sid 18

- *Beläggandet och ransonering av alla livsmedel.*
- *Skiljandet av grynen från brödransoneringen.*
- *Utsträckning av maximipriset på potatis även till sättpotatis och dess nedsättande till 10 kr pr hl.*
- *Avskrivning av skatterna för alla som under 1916 icke haft och ej 1917 kommer att komma upp i en inkomst på 3000 kronor.*
- *Lokal kontroll från arbetarnas sida över all saluhalls och torghandel som ock överenskommelser mellan arbetarkommiter på respektive platser och affärsidkarna därstädes.*
- *Kraftigt ingripande mot hyressockret.*
- *Amalteamännens³⁷ Algot Rosberg och Anton Nilsson omedelbara frigivning*

Nu fick dock krisen en fredlig lösning. I mitten av maj lättade försörjningskrisen i Sverige. Ett handelsavtal hade slutits med England så att fasthållna båtar med brödsäd fick anlöpa Sverige. Samtidigt med detta blev potatisen mera tillgänglig på marknaden när vårvärmen äntligen dök upp och bönderna kunde öppna sina stuckor på fälten.

Hungerrörelsen och demonstrationerna ebbade ut. Det är lätt att hävda att en svensk revolution 1917 byggde på överskattning av de hot mot den rådande ordningen. Hur allvarlig konflikten kommer att bli är aldrig givet på förhand. Stor betydelse för utgången har politiska organisationer som strävar efter att ge riktning och mål åt massans protester. Lika viktiga är de motåtgärder som myndigheterna och motståndarna vidtar.

På båda sidor om barriaderna fanns krafter som ville sätta hårt mot hårt och driva fram en kraftmätning. Deras möjligheter till inflytande var dock begränsade. Vid varje tillfälle då en upptrappning av motsättningarna hotade fick de krafter som ville undvika konfrontation överhanden. Återhållsamhet hos de ledande krafterna på båda sidor om frontlinjen tycks vara en viktig förklaring till krisens fredliga

³⁷ Ahmalteamännen = De personer som, under strejken, sprängde ångaren med samma namn i luften. I ångaren bodde engelska strejkbrytare som efter attentatet åkte tillbaka till England.

uppgörelse.³⁸

³⁸ Nyström, sid 96 - 103

6 SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Målet med denna uppsats har varit att försöka ta reda på hur norra Sverige drabbades av Spanska sjukan 1918-20, där valde jag ut tre orter som jag studerat närmare och att försöka finna om regeringens livsmedelspolitik gjorde att människor svält, och var det så att människor svält, kan detta då ha varit en avgörande faktor till att människor hade ett nedsatt immunförsvar mot Spanska sjukan.

Till detta syfte hade jag ställt mig ett antal frågor enligt följande:

- Vilka faktorer bidrog till att Spanska sjukan fick sådana allvarliga konsekvenser?
- Svält människor under hungerupproret och vid tidpunkten för Spanska sjukan?
- Hur såg sjukvården ut under Spanska sjukan?
- Hur drabbades norra Sverige av Spanska sjukan?
- Kan livsmedelsbristen (i samband med hungerupproret 1917) ha varit av en avgörande betydelse för att Spanska sjukan blev så förödande?

Det som har kunnat konstateras i detta arbete är att norra Sverige drabbades hårt av Spanska sjukan speciellt lappmarksocknarna Arvidsjaur och Arjeplog. Piteå och Skellefteå klarade sig relativt lindrigt undan Spanska sjukan. Det år som var värst i Piteå var utan tvekan 1918 då större delen av befolkningen insjuknade och ca 40 personer avled (se tabell sid 15).

Åren 1919-20 var Piteå och Skellefteå i princip förskonade från Spanska sjukan. Däremot härjade en våldsamt influensa i Arjeplog som dödade 88 personer. Att inlandet i norr drabbades hårdare än städerna vid kusten är kanske inte så konstigt eftersom det fanns många bidragande faktorer till detta. Läkarbristen var en och de dåliga kommunikationerna en annan, däremot är det svårt att tro att livsmedelsbristen kan ha varit av avgörande betydelse eftersom samer och nybyggare i högre grad än de som bodde vid kusten var självförsörjande.

Att försöka ta reda på om det fanns något samband mellan regeringens livsmedelspolitik och Spanska sjukan var ett annat mål med detta arbete. Kunde

det vara så att människor svält och därför hade ett försvagat immunförsvar, vilket skulle kunnat ge Spanska sjukan en god grogrund till att bli så förödande?

Hungerupproret 1917 beskriver en mycket intressant period i Sveriges historia där livsmedelsbrist, demonstrationer och strejker var vardag. Att många arbetarfamiljer hade det svårt råder det ingen tvekan om. De fanns de som svält under en period men de flesta fick klara sig utan kött, fläsk och socker, något som gjorde arbetarna upprörda. Priserna på kött och fläsk mångdubblades under kriget vilket gjorde att arbetarna fick svårt att kunna ha råd att köpa dessa livsmedel eftersom deras löner inte ökade i samma grad.

Regeringens livsmedelspolitik som fördes under första världskriget gjorde att priset på framförallt animaliska produkter sköt i höjden, vilket gjorde att många människor tvingades övergå till en mera vegetabilisk kost. Men när sedan tillgången på vegetabilisk föda minskade och man tvingades till att köpa animalisk föda var det många som blev tvingade att använda nästan hela sin lön till mat p.g.a. de stegrande matpriserna som var mycket högre än löneökningstakten.

Att det blev på detta vis hade den svenska regeringen stor del i med sin livsmedelspolitik som gjorde att man tillät export av kött mot att företag försåg den inhemska marknaden med en viss mängd varor till rabatterade priser. Tyvärr var denna kvot alldeles för liten för att mätta den inhemska marknaden. Det råder ingen tvekan om att detta var en period då många människor blev påverkade av livsmedelssituationen.

Håller vi oss till Socialstyrelsens undersökningar och räknar kalorier kan vi konstatera att människor inte svält under krigsåren varken i Stockholm eller övriga Sverige om vi utgår från den definition som Hirdman använder sig av i sin bok "*Magfrågan*". Hirdman menar att om man definierar ordet svält som ett tydligt och bestämt tillstånd som beror på en så allvarlig livsmedelsbrist att den drabbade dör om inte tillståndet upphävs är det rimligt att hävda att människor inte svält i Stockholm inte ens under 1918. Hirdman medger dock på sidan 266 att

det kunde finnas grupper av människor som under kortare eller längre perioder led av undernäring och med det menar hon att kroppen förlorar vikt och att ämnesomsättningen minskar. Hirdmans påstående om att det kunde finnas grupper som led av undernäring under en period understöds av Axel Nilssons berättelse om en familj i Bergsviken utanför Piteå (sid 17 i uppsatsen) som led svårt av svält då föräldrarna drabbats av Spanska sjukan.

Trots att man kan antaga att det fanns människor som led svårt av undernäring under en period så hade de flesta människor mat för dagen även om man tvingades att övergå till en ökad andel vegetabilisk kost istället för animalisk. Vissa grupper led dock av undernäring under den period då Spanska sjukan härjade vilket bidrog till att försämra deras motståndskraft. Det fanns dock andra faktorer som var av mera avgörande betydelse för att Spanska sjukan blev så förödande som den blev. De viktigaste var följande:

- Sjukvården saknade utbildad personal och brist på lokaler för de insjuknade.
- Kommunikationer var bristfälliga, sjuka fick vård för sent.
- Myndigheterna reagerade för sent på influensan och skickade ut personal för sent.
- Influenzaviruset träffade en känslig grupp afrikaner, där viruset muterade. Detta gjorde att antikroppar från tidigare epidemier var verkningslösa. På grund av detta drabbades speciellt Arjeplog väldigt hårt när sjukdomen kom tillbaka i en ”andra våg” 1920.

Sjukvården var, på många sätt, väldigt eftersatt, det fanns till exempel bara 6000 sjukvårdsplatser på landets epidemisjukhus och vid en influensa av Spanska sjukans grad räckte förstås inte dessa vårdplatser långt. Det fanns också för lite utbildad vårdpersonal inom vissa regioner av Sverige, särskilt i Norrlands inland. När myndigheterna väl skickat ut personal var det oftast för sent. Det fanns heller inga direkta botemedel mot Spanska sjukan utan man försökte vara noga med hygien och hålla sig isolerade så gott det gick från de sjuka.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor:

Berglund John, (okänt årtal)Anteckning och minnen, Norrfjärdens församling.

Edin Gustav, (okänt årtal) Minnen med perspektiv, S:a Brännträsk

Nilsson Ragnhild (1983) Spanska sjukan i Holmträskbygden. Skellefteå
Museum.

Riksarkivet, kyrkoböcker, dödsböcker över Piteå stad 1918 och Piteå LFS 1918-
20.

Spanska sjukan (1975) I Bodbysund i tiden, Skellefteå Museum.

Tryckta källor:

Wallner Siv och Lidström Gun (årtal saknas). Det låter som en saga men det är
faktiskt sant. ABF Pitebygden.

Otryckt litteratur:

Jakobsson Maria (1997) C-uppsats vid Luleå tekniska universitet, Spanska sjukan
och epidemisjukhusen.

Tryckt litteratur:

Andrae Carl Göran (1998) Revolt eller reform, Stockholm, Carlssons,

Bergmark Matts (1983) Från pest till polio, Stockholm, Prisma, Tredje upplagan.

Groth, Östen (1984) Ur Norrbottens historia, Stockholm, Raben & Sjögren

Hirdman Yvonne (1983) Magfrågan, Stockholm, Raben & Sjögren

Kolta Gina (1999) Spanska sjukan, Stockholm, Prisma

Nyström Hans (1994) Hungerupproret 1917, Ludvika, Zelos

Tallerud Berndt (1999) Skräckens tid, Farsoternas kulturhistoria, Stockholm,
Prisma.

Åman Margareta (1990) Spanska sjukan, Den Svenska epidemin 1918-20 och
dess internationella bakgrund, Stockholm, Almqvist och Wiksell.

Öhman Lennart (1987) Hur sjukvården kom till norr, Arvidsjaur, Loanna förlag.

Tidningar och tidskrifter:

Piteå tidningen 13nov 1918.